

GYÓGYSZERÉSZETTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

Gyógyszerészet 43. 729–731. 1999.

A polgári és katonai gyógyszertárak gyógyszer-beszerezéséről és a Natorp cég ebben viselt szerepéről a XVIII. század utolsó évtizedeiben. II. rész A polgári ellátás

Dr. Sági Erzsébet

Az osztrák örökösödési háború befejeztével (1748 Aachen-i béke) nagyobb figyelem fordul a birodalom gazdasági felvirágoztatására. Ennek jegyében a bécsi központú gazdasági igazgatóság az ötvenes évek közepén szakértőket küldött a magyarországi kereskedelmi viszonyok megismerése céljából.

Jelentésükben felemlítik a nagyvárosi piacok fontosabb kereskedőit, beszerzési forrásait, valamint a piacon dívó kereskedelmi szokásokat. Magyarország kereskedelmi viszonyainak vizsgálata azt a célt szolgálta, hogy eszközt nyújtson a bécsi kormányzásoknak a magyar piac ellenőrzésére és az osztrák kereskedelem leendő megszerzésére. Mikor az első kimutatás elkészült, a királynő kívánságára megküldték azt az összes tartományi gazdasági bizottságnak, hogy gondolkozzanak azon, mely árukból lehetne többet termelni és Magyarországon eladni, vagy mit lehetne az ottani piacról beszerezni. A kimutatás egy-egy példányát megkapták a bécsi, a brünni, a gráci és a trieszti kereskedő testületek is, hogy a Magyarországgal folytatott kereskedelemben hasznukra fordíthassák. Teljesen uralta a magyar piacot a bécsi közvetítő kereskedelem a fűszerek és a levantei cikkek eladásában. Kivitelre kerültek: élelmiszerek és ipari nyersanyagok, gabona, bor, dohány, hal, vad, tejtermék, élőállat. Ausztria és Magyarország kereskedelmi forgalmának mérlege számunkra pozitív volt [1].

A Habsburg Birodalomnak, ha fenn akarta tartani magát a hatalmak versenyében, meg kellett kísérelnie, hogy elmaradt gazdasági szervezetét korszerűsítse és a fejlettebb országok mintájára az ipar és kereskedelem fejlesztésére törekedjen.

Emiatt védővámokkal vette körül magát, hogy iparát a fejlettebb külföldi riválisok versenyétől megóvja. A külföldi iparcikkek behozatalát súlyos illetékekkel gátolta, az ipari nyersanyagokat pedig nem engedte kivinni. Az 1754. évben bevezetett új vámrendszer elősegítette, hogy Magyarország agrárkivitele viszonylag könnyen jusson Ausztriába, hogy ezáltal az osztrák és cseh ipar olcsón jusson nyersanyaghoz és élelmiszerhez [2].

Mária Terézia 1755. évi vámrendelete szerint a magyar kereskedők által külföldről behozott árut 30%-os vám terheli, kivéve a török árukat és a lengyel vásznat; ha osztrák kereskedő ad el külföldi árut Magyarországon, a behozatalakor fizetett vámot visszakapja [3].

A hazai ipar védelmére a tárgyidőben az uralkodó kibocsátotta a tiltott cikkek jegyzékét, melyet az évek során több ízben módosított. Az érvényben levő vámrendelet a

beléptető helyeken az idegenből behozott árura egyszer s mindenkorra kírta a behozatali vámot. A csomagot leplombálták, a bizonylatot kiadták és az ellenőrző pontokon azt bemutatva, a kereskedő az árut a birodalom határain belül háborítatlanul szállíthatta. Az értékesítés után pedig lerőta a jövedelmi adót [4]. Ez a kereskedelem számára kedvezőbb volt, mint a régebbi állapot, amikor több városnak volt úgynevezett árumegállító joga. Franciaországban *XVI. Lajos* idején (1774–1792) az általános válság része volt az, hogy a kereskedelem fejlődését a belső vámok akadályozták [5].

Amikor *Natorp Ferenc Vilmos* bécsi nagykereskedő az 1779. évben a hadiszállítói tevékenységét egész Magyarország területére kiterjesztette, nyilvánvalóvá vált, hogy üzleti vállalkozásának célszerű az ország egy megfelelő pontján bázist létrehoznia, majd annak alapján tevékenységét bővítenie.

Pestet, mint kereskedésre kiválóan alkalmas helyet már a régi időben felfedezték. Az első írásos adatok az Árpád-korra nyúlnak vissza: *II. András* a Szentföldre távoztakor a pesti szerezsenektől, azaz izmaelita kereskedőktől járó jövedelmeit halála esetére *Jolánta* királynéra hagyta [6].

1541-ben a török hódító Pesten jól felszerelt boltokat talált, a kereskedelem fenntartása érdeke volt. XVI. századvégi adat szerint a jobb módú kereskedők nem Budán, hanem Pesten laktak. Pest a török időkben is a hazai kereskedelem központja maradt [7]. A török kiűzése után Pest Európa felé immár nyitottan, új lehetőségeket nyert.

Natorp Ferenc Vilmosé volt a bécsi anyaház, ő maga illatszerez (aromatarius, tehát nem gyógyszerész), tanácsos, a provinciákban a tábori patikák ellátója, – írja róla öccse *Natorp Tódor József* 1780-ban, amikor pesti kereskedői jogért folyamodik.

Natorp Tódor Józsefről több eredeti okmány áttekintése után az alábbi kép áll össze: Vesztfáliai születésű, a kereskedői szakmát Bécsben tanulta a bátyja cégénél, ott állt több mint tíz évig alkalmazásban. A pesti kereskedői engedély kéréséhez előadja, hogy Magyarországon kíván letelepedni és működni. Egy megnevezett, a kereskedéssel felhagyó pesti polgártól a jogot 650 forintért és 6 aranyért megvette azzal a kötelezettséggel együtt, hogy átveszi annak a hazában született segédjét. Az első irat 1780. május 11-én kelt, melyben *Natorp Tódor József* a magyarországi helytartóhoz fordul a kérelmével. A helytartótanács több leiratot intézett a pesti városi tanácshoz, melynek eredményeképpen nevezett 1780. november 20-án

nyert pesti polgárjogot és ugyanaznap vezették be a Pesti Polgári Kereskedelmi Testület tagjai közé [8].

Nem érdektelen, hogy *Natorp Tódor József* a pesti polgárkönyvbe nem mint kereskedő (Kaufmann), hanem mint felvásárló (Einkaufsmann) van bejegyezve [9].

A Natorp-féle ház a belvárosban a Váci utcában volt, a 19. szám alatt. Raktárt tartott előbb az Invalídus-házban, majd a Lipótvárosban a Bálvány utcában, 1788-ban pedig helyiséget bérelt a Galamb utcai piarista kollégium épületében, amely közel volt a Dunához és a folyót Budával összekötő repülőhidhoz [10].

Cégünk esetében a pesti leányvállalat által kötött üzletek fizetésének lebonyolítása, a számlázás a bécsi üzletház útján történt [11].

A nagykereskedelem mindig nagyságrendileg nagyobb tőkét igényelt, mint a kiskereskedelem. Az utóbbi ezért csak a helyi fogyasztói igények kielégítésével kellett beérje [12].

A pesti Natorp cég röviddel megjelenése után a város legnagyobb kereskedelmi vállalkozása lett és Magyarország legnagyobb importörévé nőtte ki magát. Éves forgalma meghaladta a félmillió forintot. Fennállásának negyedik évében több mint 26 ezer forint tiszta nyereséget mutatott ki, olyan összeget, amely meghaladta a többi ismert cég egész évi forgalmát [13].

Natorp Tódor Pest városnak 1782. november 1-jétől 1 évre és 1783. november 1-jétől 1 évre az alábbi adót fizette:

	1782–	1783–
iparadó évi	42.–	50.– fjt
szállásadó évi	25,20.–	20.– fjt
Összesen:	67,20.–	70.– fjt [14].

A Natorp cég üzleti könyvei az Országos Levéltárban 1956-ban elétek. Az azóta beszerzett anyagban láttam több árjegyzéket a XVIII. századból londoni, amszterdami, triezsi, továbbá németországi forgalmazóktól. Ezek zömmel keleti fűszereket – patikaszerket is – kínáltak [15].

Így válik teljessé a kép: a Natorp cég világgpiaci kapcsolatokkal rendelkezett; az anyavállalat a tengerentúli áru beszerzését végezte, míg a leányvállalat a Keletről és Délről, szárazföldi úton, illetve a Dunán szállított import árut, valamint a magyarországi mezőgazdasági terméket tudta felvásárolni.

A vállalkozás az amerikai szabadságharc idején (1775–1783) még Hollandiába is szállított magyar dohányt, továbbá gyapjút, bőr- és borkereskedelemmel is foglalkozott, a napóleoni háborúk idején kiszorítva Oroszországból a francia bort. Importált és forgalmazott kávé, cukrot, pamutot, fűszereket, úgymint borsot, gyömbért, muskátliót és ellátta Magyarország katolikus templomait tömjénnel [16].

Natorp Tódor József pesti vállalkozása önálló materialista kereskedésként is tevékenykedett, egy 1787. évi ellenőrzési jegyzőkönyvben neve 26 pesti kereskedő között szerepel [17].

A megmaradt levéltári anyagban több adat van arra, hogy a nagykereskedőntől vidéki városi patikák gyógyszer szerezték be. Ennek az volt a hagyományos rendje, hogy a készleteket ősszel töltötték fel azért, hogy a gyógyszerfelhasználás zömét kitevő növényi anyagból biztosan friss árujuk legyen.

A patikusok számára előnyös lehetett a legnagyobb készlettel és választékkal bíró nagykereskedőtől beszerezni a gyógyszer-alapanyagokat. A cég soron kívüli megrendelést is teljesített, még újságot is forgalmazott [18].

1794-ben társként, *Macher András* hegyeshalmi születésű kereskedő lett a pesti kirendeltség vezetője és ez évben a Natorp cég visszavonult a magyarországi piacról. Ezt többen irreális lépésnek tartják, amit azzal indokolnak, hogy az 1790-es évek közepétől az 1810-es évek közepéig terjedő időszak a francia háborúk és a kontinentális zárlat következtében a gazdasági konjunktúra időszaka volt, mivel a hadiszállítás nagymértékben fellendítette a forgalmat [19]. Minthogy a bécsi üzletház az új tulajdonos mellett is 30 000 fjt tőkerészesedéssel érdekelt maradt a cég régi kereskedelmi kapcsolatainak tovább működtetése mellett, szerintem ez csak látszat kivonulás volt, hiszen *Macher* a Délről és Keletről érkező, valamint az országban termelt árut továbbra is felvásárolhatta és tovább adhatta a bécsi központnak [20].

A Natorp cég kereskedelmi tevékenységéről a gazdaság-történelemmel foglalkozóknak az a véleményük, hogy az egyértelműen osztrák érdekeket szolgált [21]. Én azt is látom, hogy a szükséges gyarmatárut importálta, magyar mezőgazdasági termékeket pedig felvásárolt és exportált. Kihasználta azt, hogy van tőkéje és kihasználta a vámrendelet nyújtotta lehetőségeket.

A temesvári patikatartást is meg szerettem volna vizsgálni: hogyan állhatott elő az a helyzet, hogy a XVIII. század második felében egy nem-gyógyszerésznek patikája lehessen. *Natorp Ferenc Vilmos* vállalkozása egy 1759-ben már működő kereskedelmi társaság jogutódjának tekinthető. Mikor előbbi veszteségesen működött, 1763-ban a gazdasági tanács a társaságot anyagi ügyeinek rendbehozatala céljából fűszerkereskedésre is buzdította és felhívta figyelmét arra is, hogy az eladásra kerülő bánási gyógyszertárakat, melyek közül Temesvárt már előbb hiába iparkodott új üzletágként megszerezni, szívesen juttatná a kezére [22]. 1764-ben megkapta azt a jogot, hogy öt megnevezett helyőrségben a tábori gyógyszertárt átvegye. A nevezett öt városban ezzel párhuzamosan megtiltották bárkinek, különösen pedig az irgalmas és más szerzetbeli rendeknek, szatócsoknak, fűszerkereskedőknek és jogosítvánnyal nem bíró gyógyszerészeknek praeparatumokat kiszolgáltatni. A szövetség 25 évre kapta a privilégiumot [23].

Natorp Ferenc Vilmos a temesvári tábori patikát egy már megkezdett szerződést folytatva vette át, melynek kezdettől fogva közforgalmú joga volt. Az 1785. évben a város patikát kívánt létesíteni és azt bérlővel működtetni, mert abból bevételt remélt. Mivel a Temesi bánóság a török közelsége miatt 1778-ig katonai kormányzás alatt állott, ez az állapot nem volt vonzó a polgári patikusok számára, a lakosság is csekély számú volt, azonkívül a tábo-

ri gyógyszerár konkurenciát jelentett. Ezen okok miatt *Natorp* volt az egyetlen ajánlattevő. Az új, városi gyógyszerárakat berendezte, 1785-ben nyolc évre, majd 1792-ben további 15 évre szóló szerződést kötött a várossal. Ezen kívül a gyárvárosban fiókgyógyszertárat nyitott azért, hogy az ott lakók éjszaka, amikor a városkapu zárva van, gyógyszerhez jussanak. Ennek alapítási ideje nem ismert, de Segítő Szűz Mária néven 1792-ben már megvolt. *Natorp* mindhárom Temesváron levő patikáját provizorral működtette. Ezután – mivel a tábori patikák fenntartásáról szóló hadiszállítói szerződését 1793-ban felbontotta – a temesvári házát és patikáit 1794-ben az addigi bérlőjének *Klapka Károly* gyógyszerésznek eladta [24].

Nem tartozik szorosan a tárgyhoz, de kitérek rá, mert nem találtam arra precedenst, hogy az irgalmas rendnek bármikor és bárhol az országban megtiltották volna a gyógyszerárusítást, mivel a rend alapvető működése a szegény betegek ápolása. Ennek anyagi alapjául egyetlen bevételi forrásuk a gyógyszerár haszna volt. Az irgalmas rendet érintő hátrányt még az előző kereskedő társaság okozta; kompenzálásképpen az illetékes kincstári szerv, – a Banco Deputation – ahhoz, hogy Temesváron a hat betegágyat fenn tudják tartani, évi 1200 frt-ot fizetett az irgalmasoknak [25].

A *Natorp* családról az alábbi lehetett megtudni:

A nemességet, a birodalmi lovagi címet az apa *Johann Thomas Natorp* kapta 1776-ban *II. József* császártól az ipar fejlesztésében szerzett érdemeiért, ugyanis Vesztfáliában, Köln térségében Volksmarscheinben volt réz- és vasbányája. Ez jelenik meg a címerükben. A család nemesi címerének rövid leírása: A pajzs felett három sisak, az elsőn egy bányászlegény, kezében bányászkalapáccsal, a

középsőn koronás sas, a harmadikon szárnyak. A pajzs vízszintesen osztott, a felső rész függőlegesen elválasztott. A jobb felső mező fekete alapon két keresztbe tett bányászkalapáccsal, a baloldali arany alapon álló ezüst horgonyt, az alsó mező kék alapon ezüst halat ábrázol. Tehát *Ferenc Vilmos* a nemességet nem maga szerezte, hanem apja révén jutott hozzá. 1766-ban, amikor vállalkozóként Magyarországra kiterjesztette tevékenységét, még nem volt nemes. A nemességének honosítását utóbb Erdélyben kérte, amit az 1795. évi erdélyi országgyűlés megszavazott, s ezt a király, *I. Ferenc* 1796-ban jóváhagyta. A báróságot pedig 1800-ban nyerte el, aminek erdélyi honosítását 1801-ben kapta meg, több évvel a hadiszállítói és kereskedői tevékenység magyarországi felhagyása után. Pesti polgár *Natorp Ferenc Vilmos* nem volt, csak az öcsöce, *Tódor József*, akinek sem nemességéről, sem báróságáról a tárgyidőben szó sem volt [26].

IRODALOM

- Eckhart F.*: passim 129., 138., 144–147, 212–217. o. – 2. *Kosáry Domokos*: újjáépítés és polgárosodás 1711–1867. Háttér, Bp. 1990. 74., 78. o. – 3. *Benda K.*: passim 11. 576. o. – 4. Orsz. Széchényi Kt., aprónyomatvány 2 1764., –67., –87. évek stb. – 5. *Csató-Jemnitz-Gunst-Márkus*: Egyetemes történelmi kronológia. Tankönyvkiadó, Bp. 1981. 249. o. – 6. *Rómer Flóris*: A régi Pest. Bp. 1873. 32. o. – 7. *Gárdonyi Albert*: Buda és Pest keresztény lakossága a török hódoltság alatt. Tanulmányok Bp. múltjából XXII. 17. o. és *Füves Ödön*: A görög kereskedők megjelenése Pesten. Antik tanulmányok 1972. 19/2. sz. 229. o. – 8. Föv. Lt., Pest. v. t. iratai IV. 1202. o. Intimata 1779. és 1780., 5615. sz. – 9. Föv. Lt. Pest polgárai 1687–1848.; MOL., P. 1204, *Natorp* családi levéltár; Föv. Lt. Pesti Polgári Kereskedelmi Testület 1. köt. fol. 86., IX. 43 C.; Föv. Lt. Pesti polgárkönyv. – 10. HIL., Gk. VIII. 1793–34/60; MOL., Htt.C 66. Dep.sanit., Relatio sanit. 1790–5–1–9; HIL., Gk. VIII. 1795–34/10; *Bácskai Vera*: A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten. Bp. Magvető 1989. 58. o.; MOL., P. 1204 N. cs1., szerződés 1788. IX. 25.) – 11. *Gyömrei Sándor*: A kereskedelmi tőke kialakulása és szerepe Pest-Budán 1849-ig. Tanulmányok Bp. múltjából XII. 213. o. – 12. *Bácskai V.*: passim 5–70. o. – 13. *Gyömrei S.*: passim 197–274. o. – 14–15. MOL., P. 1204 N. cs1. – 16. *Gyömrei S.*: passim 218–220. o. és MOL., P. 1204 N. cs1. – 17. MOL., Htt. C 66 Dep. sanit. Relatio sanit. 1787–8–74. – 18. MOL., P. 1204 N. cs1. – 19. *Bácskai V.*: passim 15. o., *Gyömrei S.*: passim 228–229. ol. – 20. *Gyömrei S.*: passim 213. o. – 21. *Bácskai V.*: passim 10., 15. o. és *Kosáry Domokos*: Pest és Buda és a Kereskedelmi Bizottság. Tanulmányok Bp. múltjából XI. 137., 142., 143. o.) – 22. *Eckhart F.*: passim 295., 298., 300. o.; MOL., A 17. Insin. Deput. Sanit. 1767. szept. 22. –23. *Geml J.*: passim 278. – 24. *Geml J.*: passim 273. 274., 279. o. – 25. MOL., E 303 Landes-Administration Temesvar 95. sz. mutató könyv fol. 201F. 191.; E 303, lajstromkönyv 75. sz. 1766. év fol. 530 v. 187. sz.; E 303 mutatókönyv 91. sz. fol. 349 v. 246. – 26. *Siebmacher, J.*: Grosses und allgemeines Wappenbuch. Die Adel von Siebenbürgen., Nürnberg Bauer u. Raspe, 1898. IV. 107. o., 48. ábra.; HIL., Gk. VIII. 1793–34/47; MOL., B 2 Erdélyi Kancelláriai Levéltár. Acta generalia 1796:2751.; F 46 u. az, ügyiratok 1801:3315.; Föv. Lt. Pest polgárai 1687–1848.

E. Sági: *The drug supply of the civil and military pharmacies and the role of the Natorp company in it in the last decades of the 18th century. Part II. Supply of the civil population.*